

PE DRUMURI UITATE, PRIN MOLDOVA, ÎMPREUNĂ CU GHEORGHE Ghibănescu. NOTE DINTR-UN FOILETON DE CĂLĂTORIE (I)¹

Alexandru ISTRATI

La finalul anului 1887, cititorilor ziarului „Românul” li se lansa provocarea de a face o preumblare pe vechile drumuri, în comunitățile mai puțin știute ale Moldovei, prin intermediul impresiilor de călătorie semnate de Gheorghe Ghibănescu. La acel moment, nu era vorba despre vreun nume notoriu în societatea românească ori în mediile intelectuale autohtone, ci de un profesor pasionat de istorie care predă la Școala Normală din Bârlad. Întinse pe câteva zeci de numere, lucru excepțional în presa vremii, consemnările reanimau interesul față de istoria veridică, dar insuficient explorată a provinciei. Pariul redacțional venea în întâmpinarea așteptărilor și gustului pentru anumite tipuri de lecturi publice. Sunt anii în care mărturiile și experiențele trăite în timpul voiajurilor aveau căutare, mai ales atunci când ele erau puse într-un scenariu literar; când vorbeau despre un destin și mai puțin despre un personaj, când reconfigurau o secvențialitate istorică și nu doar un eveniment. Cert este că trecutul, povestit dincolo de înșiruirea ternă a faptelor, captiva. Iar cele câteva jurnale dispuse să riște cu astfel de materiale au crescut vizibilitatea urmelor trecutului, au promovat pildele unei lumi de mult apuse.

În mare, recuperarea profilului intelectual al lui Gheorghe Ghibănescu a privit apetența pentru culegerea de vechi documente, publicate în cunoscuta colecție *Surete și izvoade*, elaborarea unor monografii ale unor biserici, precum și tipărirea jurnalului ținut în timpul unui periplu basarabean. Foiletonul jurnalistic, nesperat de amplu, completează imaginea intelectualului, lăsându-ne să-i bănuim gânduri și raționamente ce nu au putut fi devoalate în abordările științifice. Știindu-i biografia, tindem să credem că preumblările la care ne referim au reprezentat un imbold al viitoarelor proiecte academice.

Cândva, în timpul vacanței de vară² din anul 1887, tânărul profesor o lua la pas prin țară³; acceptase invitația prietenului Gheorghe Sion Gherei de a se bucura de tihna concediului, hoinărind prin locuri care mai păstrau încă felurite amintiri din vremurile de odinioară. Pleca pe 30 iunie, luând trenul de pe peronul gării din Bârlad fără a avea un traseu clar, ci doar mânat de ideea însoțirii amicului său prin nordul Moldovei. Primul popas, neprogramat, îl făcea la Tecuci. Se ivise prilejul de a schimba o vorbă cu Alexandru Papadopol Calimah. Auzind de planurile interlocutorului său, Calimah îl încuraja, la rândul-i, fără nici o rezervă, să călătorească și să cerceteze orice i se părea susceptibil de a fi „arhivat” vreo

¹ Textul de față s-a articulat în jurul însemnărilor de călătorie prilejuite de excursia științifică din anul 1887.

² Gheorghe Ghibănescu, *Impresiuni de călătorie*, I, „Românul”, 12 decembrie 1887, p. 1.

³ Referințele privesc strict spațiul moldav.

conjunctură istorică sau reverberațiile unei proiecții culturale. Pledoaria bătrânului tecucean ascundea tristețe, chiar și frustrare. Arăta că „până când nu ne vom sili a cunoaște țara îndeajuns nu vom putea face nimic. Un rău al românilor e, că el, de are ceva bani, apoi se duce prin străinătate și-ți poate spune pe de rost munții Elveției, Franței, Germaniei; întreabă-l însă de țara lui, el nu știe să-ți spună mai nimic”⁴. În două-trei fraze, comprimă rostul celor mai multe dintre peregrinările efectuate de elita autohtonă, începând cu Dinicu Golescu. Atracția *loisirului* și goana după bunăstare inhibau reîmprietenirea cu trecutul. Și de atunci trecuse jumătate de veac, fără a se fi schimbat ceva în mentalitatea conașionalilor.

Calimah își continua argumentația, convins că „geograful, istoricul, arheologul, geologul găsește foarte multe prin munții noștri; dar de unde să știe dacă nu se duce nici o dată?” În păsul lui Calimah răsărea însă un dram de speranță. Pomenind de expertize în domeniul precum geografie, istorie, geologie și arheologie, venerabila gazdă credita potențialul științific nu doar al unor atari abordări, dar și încrederea în capacitățile tinerilor intelectuali din Regat. Drumurile pe rutele și cărările țării, prea puțin luate la picior de contemporani, îl convingeau că „un mare păcat al nostru al românilor este că suntem indiferenți față de noi. Nu vrem să ne silim a ne cunoaște țara, publicând scrieri amănunțite, care să înlesnească și altora de a ști toate colțurile țării... Geograful din Craiova sau Pitești n-a fost de când e el pe la Botoșani ori Dorohoi⁵. Aparent radicală, poziția asumată de respectabilul moldovean, confirma nedorita perpetuare a unor semnale trase de cărturari remarcabili cu ani buni în urmă. Omagiind memoria lui Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri încerca să explice de ce ezitase, într-o așteptare ferită de presiunea timpului, precum și de asumarea unui deziderat politic a-l întâlni pe cel care: „cerca a grăbi pășirea românilor”⁶. Recunoștea că: „până la acel timp Principatele Moldovei și Valahiei, deși vecine, deși locuite de același neam, erau cu totul străine una de alta. Foarte rareori ieșenii și bucureștenii treceau linia hotarului, linie imaginară în adevăr, dar în realitate nestrăbătută ca zidul ce desparte China de celelalte imperii ale lumii. Românii se cunoșteau împreună mai mult din auzite, sub nume de moldoveni și munteni”⁷. Și nu era vorba doar despre oamenii simpli. Artiștii din cele două capitale, chiar și cei străini, nu aveau mai deloc contacte⁸. Întrevederea cu Alexandru Papadopol Calimah i-a risipit lui Gheorghe Ghibănescu orice urmă de îndoială privind oportunitatea voiajului.

Relatările lui Ghibănescu nu sunt produsul uimirii și al emoțiilor. Ne apar a fi calibrate cât mai judicios cu putință, fără a cădea în tentația fabulației. Voiajul reprezenta și un binevenit pretext pentru a-și verifica informații, a cerceta pe teren mărturiile documentare consultate prin arhive ori în publicații de specialitate, precum „Arhiva istorică” a lui B. P. Hasdeu. De altfel, istoricul făcea o diferențiere între călătorul plecat să admire natura și cel mânat de dorința de a învăța, de a descoperi, de a face explorări nu doar în pământ, ci și în vremurile de demult: „Un deal cu o denumire veche, va fi trecut repede de curiosul ordinar, pe când arheologul se va opri și va căuta să afle ceva care să-i documenteze vechimea acelui deal. O cetățuie, ca cea de la Neamț, va fi descrisă pe deasupra de observatorul vulgar. Istoricul

⁴ Gheorghe Ghibănescu, *Impresiuni de călătorie*, II, „Românul”, 15 decembrie 1887, p. 1.

⁵ Idem, *Impresiuni de călătorie*, XXII, „Românul”, 12 ianuarie 1888, p. 1.

⁶ Vasile Alecsandri, *Opere complete*. Partea a-III-a. Proză, București, Librăria Socec, 1876, p. 554.

⁷ *Ibidem*, p. 555.

⁸ George Oprescu, *Pictura românească în secolul XIX*. Cuvânt înainte de Mircea Popescu, București, Editura Meridiane, 1984, p. 34.

însă va avea ocaziunea de a cerceta când și cum s-a făcut această cetățuie, scopul pentru care s-a făcut, unind observările lui de astăzi cu considerațiuni din trecut⁹. Nespusă, una dintre intențiile profesorului era și de a fixa locuri ale memoriei colective, generatoare de legitimitate pentru comunități locale, altfel ignorate de politicile administrative. Găsea necesară studierea unei ruine, așa cum îi apărea vitală susținerea financiară pentru deschiderea unor șantiere arheologice. Experiența dobândită până atunci îl încredința că acolo unde cuvântul scris își epuizase mai toate resursele epistemologice, o frântură de zid sau piese păstrate în pământ puteau completa reconstituirea științifică.

Cercetări topografice, toponimice, geografice și istorice se regăseau în portofoliul preocupărilor. Se aventura într-un demers enciclopedic, animat de utopii și planuri mărețe. Până unde se întindea odinioară Bucovina și care au fost hotarele cu ținutul Neamțului, unde ar fi fost odinioară *Câmpul lui Dragoș* erau întrebări pe care vechile înscrisuri nu-l lămuriseră. Avea nevoie să palpeze terenul, să asculte în tihnă poveștile, superstițiile și tradițiile sătenilor, să coreleze informațiile. Nu lasă nicăieri vreun indiciu referitor la criteriile după care își alegea persoanele, la fel nici despre metodologia formulării întrebărilor. Deși în epocă se folosea practica chestionarului¹⁰, profesorul bărlădean nu a apelat la un formular standard. Înțelegem din firul relatărilor că își manifesta curiozitatea în funcție de ceea ce vedea sau auzea la fața locului.

Îi căuta cu predilecție pe titularii catedrelor din satele pe unde poposea. Îi considera cei mai îndreptățiți să spună povestea așezării, să pigmenteze cu nuanțe verosimile legendele locului. Convorbirile cu învățătorii rurali i-au fost de folos în depistarea unor mărturii inedite, greu de bănuț din filele cărților publicate. Una dintre reflecțiile încercate de profesorul bărlădean privea găsirea ritmului propice unei excursii științifice. Gheorghe Ghibănescu împărtășea aceeași opinie cu A.D. Xenopol privitor la graba cu care voiajorii mergeau în lume¹¹. Drumul de fier dădea iluzia cel mult a unei cunoașteri mai rapide, însă nu și a uneia mai temeinice.

În valea Oituzului, una dintre rutele comerciale importante cu Ungaria, dascălul intra într-un joc al imaginației, estimând cu cât putuse fi mai îngustă calea și mai rău drumul în timpul marilor voievozi¹². Lua în calcul impactul unor secvențialități și evenimente istorice, precum fluctuațiile financiare și negustorești. Terenul nu îi oferea prea multe indicii, iar despre hărți istorice în care să fie trasate un astfel de traseu nu avea habar. Doar săpăturile arheologice puteau aduce un plus de lămurire. În unele sate, învățătorii îl încredințau că în arhiva comunității se mai află urice chiar și din timpul lui Ștefan cel Mare¹³. Onest, admitea că nu avea timp să le cerceteze, mulțumindu-se doar să consemneze informația, sperând într-o eventuală revenire în zonă.

După mai bine de o săptămână, pe 8 iulie, cei doi prieteni ajungeau la Tazlău. Acolo, Ghibănescu avea „multe de întrebat despre acest sat foarte vechi, mai ales că e și mănăstirea Tazlău de la Ștefan-Vodă”¹⁴. Voia să viziteze lăcașul, dar o ploaie îi amâna planurile. Își nota

⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Impresiuni de călătorie*, XXII, „Românul”, 12 ianuarie 1888, p. 1.

¹⁰ Poate cel mai cunoscut și mai amplu este cel coordonat de Alexandru Odobescu la începutului deceniului opt.

¹¹ A.D. Xenopol, *Amintiri de călătorie*, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1888, p. 1.

¹² Gheorghe Ghibănescu, *Impresiuni de călătorie*, VII, „Românul”, 19 decembrie 1887, p. 1.

¹³ Idem, *Impresiuni de călătorie*, XV, „Românul”, 30 decembrie 1887, p. 2.

¹⁴ Idem, *Impresiuni de călătorie*, XVI, „Românul”, 3 ianuarie 1888, p. 10.

conștiincios pe filă că nici nu ar fi avut prea multe de spus, curioșii putând consulta lucrarea lui Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice de pe la 48 de mănăstiri*. Singura constatare personală nu era favorabilă lăcașului aflat, „în mare ruină”. Fiind convins că „e bine a se păstra monumentele vechi, mai ales de la un domn așa de glorios ca Ștefan cel Mare”¹⁵, Ghibănescu găsea un singur vinovat-reaua chiverniseală a călugărilor greci. Pentru un bun cunoscător al documentelor, sentința era exagerată, poate chiar ușor vindictivă. Să nu fi avut comunitatea nici un aport distructiv, fie el mascat de un comportament civic nepăsător, mai mereu presat de numeroase alte priorități? Totuși, trecuseră mai bine de două decenii de la adoptarea legii secularizării averilor mănăstirești, fără a se vedea schimbări benefice majore la nivelul întregii țări în ceea ce privește măsurile protecționiste. Majoritatea așezămintelor nu-și depășiseră condiția de ruină, servind în continuare drept sursă de materii pentru construcția caselor și acareturilor din proximitate, anihilându-li-se orice valență patrimonială.

În satul Borlești își amintea că îl găsiseră menționat încă din 1481 în vechile acte publicate de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică”. Tatonările în mediul rural îl mai încredințau că teoriile formulate de Melchisedec și Lambrior privitoare la preluarea numelui proprietarului de către comunitate erau valabile în multe cazuri¹⁶. Corelarea anchetelor toponimice și etimologice dădea rezultate. Fără a-și asuma identificări corecte, voiajorul încuraja astfel de tatonări, chiar dacă nu toate concluziile puteau fi validate credibil. Orice început de drum își are riscurile sale.

Călătorul nostru pune pe hârtie și sugestii pentru posibile teme de studiu, lansa provocări. Bisericele și mănăstirile răsfirate în aceste așezări, străine de impactul modernizării lumii românești, rămăneau la final de secol XIX printre puținele mostre de arhitectură românească veche. Gheorghe Ghibănescu le califica, fără nici un rest de îndoială, drept subiect de analiză pentru tinerii arhitecții români. Sunt anii în care proiectele restaurative majore din Regat erau coordonate de specialiști străini, în vreme ce specialiștilor autohtoni nu li se alocu decât intervenții minore. Profesorul nu pretindea neapărat restaurarea respectivelor zidiri, însă nici nu admitea ca ele să fie cu totul abandonate în voia sorții. Avea idee de insuficiențele resurse financiare prevăzute în bugetul public, arătând însă că studierea lor din punct de vedere arhitectonic putea fi asigurată prin bunăvoința autorităților.

Zona Neamțului l-a cucerit, găsind că puține erau alte locuri din țară care să păstreze atâtea monumente istorice și artistice. Credința lui Ghibănescu era că în astfel de zidiri, istoricul, dar și oricare curios, găsea multe răspunsuri. Vechimea mănăstirilor le transforma în cele dintâi urme de cultură¹⁷. Și profesorul avea măsura vorbelor. Sesiza că identitățile locale, chiar și cele la nivel central, în lipsa suportului documentar, se sprijineau „pe legende, create numai și numai pentru a se umplea un loc gol”¹⁸.

Și în timpul acestor călătorii, profesorul de la Școala Normală din Iași, adunase material pentru colecția *Surete și izvoade*, serie documentară puternic combătută de I. Bogdan și N. Iorga¹⁹. Miza nu era una strict științifică, dincolo de scăpările și diletantismul lui Ghibănescu. În paralel cu apariția volumelor de documente publicate de Ghibănescu, Iorga edita la rândul-i

¹⁵ Idem, *Impresiuni de călătorie*, XVII „Românul”, 4 ianuarie 1888, p. 1.

¹⁶ Idem, *Impresiuni de călătorie*, XVIII „Românul”, 5 ianuarie 1888, p. 1.

¹⁷ Gheorghe Ghibănescu, *Impresiuni de călătorie*, XX „Românul”, 11 ianuarie 1888, p. 1.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Vezi ANIC, fond Ministerul Cultor și Instrucțiunii Publice (MCIP), dosar 2423/1907.

Studii și documente, un proiect concurent nu doar în planurile tipografiilor ci și la finanțările acordate de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Într-un raport semnat de I. Bogdan la începutul lui septembrie 1908, universitarul bucureștean desființa munca lui Ghibănescu, evaluând-o drept lipsită „de orice critică și de orice valoare științifică”²⁰. Nu avea nici o ezitare a o califica „una dintre cele mai proaste publicațiuni ce s-au făcut la noi în România”. Și nu se oprea. În sprijinul criticii sale invoca greșeli de lectură și de ortografie, dar și explicațiile naive, nu puține, chiar absurde. Nimic din ce fusese publicat în primele trei volume apărute până în faza întocmirii raportului nu era bun. I. Bogdan era tranșant, atenționându-l pe ministru „că nici unul, dar absolut nici unul din documentele cuprinse în „Suretele și izvoadele Dlui Ghibănescu nu e bine publicat”²¹.

Răspunsul lui Ghibănescu era tranșant. Îl acuza pe ministru că judecase partinic, favorizând gruparea Bogdan-Iorga. Îl atenționa că și despre colecția lui Iorga scriseseră nefavorabil Tocilescu, Xenopol, Radu Rosetti, Tanoviceanu. Și nu au fost acceptate drept argumente pertinente în blocarea finanțării. Despre Bogdan îi aducea aminte ministrului că fusese însărcinat de ani buni cu publicarea diplomatiei lui Ștefan cel Mare și din care nu apăruse nici o coală cu documente.

Decizia nu mai putea fi schimbată. Bogdan și Iorga câștigaseră partida, nu doar științifică, ci și cea financiară. Lui Iorga i se prelungea la scurt timp contractul cu ministerul pentru continuarea colecției *Studii și documente* pe încă zece ani²². În paralel, istoricul primea finanțare și pentru sinteza *Istoria românilor*²³. Mai mult, cuvântul lui Iorga avea trecere la minister. La începutul anului 1908, istoricul recomanda pe un tânăr maramureșean, I. Bârba, pentru a-i fi publicate în următorul volum din *Studii și documente*, inscripțiile și însemnările culese în bisericile maramureșene.

Bogdan solicita în perioada următoare ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice să primească bani din fondul Comisiunii Istorice a României, a cărei președinte era, pentru plata colilor din *Documentele* lui Ștefan cel Mare²⁴.

O primă concluzie de etapă ne îndreptățește să credem că excursia întreprinsă de Gheorghe Ghibănescu în vara anului 1887 nu a fost nicidecum una strict științifică. Nicăieri profesorul nu și-a asumat-o în această perspectivă. I-a facilitat contactul neintermediat cu istoria, a recuperat un trecut ce purta cu el nu doar amintiri plăcute, ci și neîmpliniri comunitare.

²⁰ ANIC, fond MCIP, dosar 2423/1907, f. 12.

²¹ Idem, f. 12r-v.

²² ANIC, fond MCIP, dosar 2188/1908, f. 1.

²³ ANIC, fond MCIP, dosar 2407/1909, f. 2.

²⁴ ANIC, fond MCIP, dosar 2254/1909, f. 15.

ON FORGOTTEN ROADS, THROUGH MOLDAVIA, WITH GHEORGHE
GHIBANESCU. NOTES FROM A TRAVELOGUE (I)²⁵

(abstract)

In the summer of 1887, Gheorghe Ghibănescu took a trip through the historical Moldavia, accompanied by his friend Gheorghe Sion-Gherei. At that time, the future document editor was a teacher at the Normal School of Barlad. His travel impressions were published at the end of 1887 in 'Românul' newspaper. A first stopover was in Tecuci where Ghibanescu had a conversation with the old bookman Alexandru Papadopol-Callimachi.

The first part of the text relates the impressions in the area of Neamț where he reached on the Vallez of Oituz and then at the monastery of Tazlău. During these travels, the young Ghibănescu gathered materials for his collection of documents "Surete si izvoade". This travel wasn't a strictly scientific one, but offered the young researcher a contact with the history bearing geography. His travel narrations complete the spiritual profile characteristic to the famous document editor.

²⁵ The present text was articulated around the travel notes occasioned by the scientific travel from 1887.